

Läsning och skrivning

- en oundviklig del av yrkesarbete

av *Anna-Lena E Gustavsson*

universitetsadjunkt, FD Institutionen

för beteendevetenskap, Linköpings universitet 2003-02-04

En stor internationell undersökning om vuxnas läs- och skrivförmåga, IALS (International Literacy Survey), genomfördes för några år sedan. Sverige var ett av de 21 länder som deltog (OECD, 2000). Jag har som en fortsättning på denna studies resultat tittat närmare på de krav som arbetslivet ställer på människors skriftliga kompetens. Jag har också undersökt hur dessa krav upplevs och hanteras av den enskilde individen

Resultatet visar med stor tydlighet att läsning och skrivning är en nödvändig och viktig del i de dagliga arbetsuppgifterna som industriarbetare. Deltagarna i min studie menar att det inte går att undvika att läsa på jobbet. Det finns flera orsaker till detta, till exempel omfattande exponering av och tillgång till text och arbetsuppgifters karaktär. Arbetslivet har genomgått stora förändringar de senaste decennierna. En förändrad arbetsorganisation och decentralisering har inneburit ökade krav vad gäller mängden läsning och skrivning, men också ökade krav på själva läs- och skrivförmågan.

Läsning och skrivning i arbetet

Att lära sig läsa och skriva är i vårt och de flesta övriga samhällen i världen en självklar del i utvecklingen för och anpassningen till ett fungerande vuxenliv. En hög nivå på den skriftspråkliga förmågan anses idag vara en förutsättning för att som vuxen medborgare kunna fungera i ett demokratiskt samhälle och i arbetslivet.

Deltagare i den studie som jag genomfört hade enligt egen utsago svårigheter att läsa och skriva. De var yrkesarbetande på heltid inom verkstadsindustrin, och de hade genomgått verkstadsmekanisk utbildning efter den obligatoriska skolan. Alla åtta deltagarna var män i åldern 20 till 58 år. De arbetade som NC-operatörer, robotsvetsare, kontrollanter, förrådsarbetare och pulverlackerare och de hade berättat om läs- och skrivproblemen för arbetsgivaren.

Varje deltagare intervjuades på sin arbetsplats vid två tillfällen.

Mellan de båda intervjutillfällena antecknade deltagarna sin läsning i olika dagböcker. De skrev när de läste, hur länge de läste, varför de läste samt sina upplevelser i samband med läsningen.

För studiens deltagare innebar de dagliga och återkommande läs- och skrivuppgifterna inga svårigheter, men nya läs- och ledde till såväl svårigheter som känslor av osäkerhet och oro. Den låga läs- och skrivförmågan innebar begränsningar i både arbetslivet och i samhällslivet. Det krävdes en stor arbetsinsats för att bearbeta och övervinna svårigheterna.

Om man som läs- och skrivhandikappad informerade sin omgivning och bad om hjälp berodde bland annat på hur medveten man själv var om sina problem.

En hög grad av medvetenhet innebar ofta öppenhet och tydlighet gentemot omgivningen. De egna upplevelserna av omgivningens reaktioner på informationen påverkade också deras öppenhet. Omgivande miljö, till exempel tillgång till hjälpmedel som underlättar läsning och skrivning, påverkade även det om individen vågade berätta om sina svårigheter.

Det finns en ambivalens i deltagarnas beskrivningar av läs- och skrivkrav och den egna läs- och skrivförmågan. Vid en allmän bedömning av den egna förmågan säger deltagarna att de är nöjda - den låga nivån är inget hot när det gäller att behålla arbetsuppgifter och arbete i framtiden. När de beskriver konkreta läs- och skrivsituationer och läs- och skrivkrav, redovisar de dock tydligt upplevelser av svårigheter, otillräcklighet och obehag.

Hur ser då lästillfällena ut för deltagarna? Vanligast är läsning av korta enheter och begränsade sekvenser. Det är till exempel beteckningar och koder som består av siffer- och bokstavskombinationer, listor över förtecknade detaljer i kataloger, tabeller med mått och gränsvärden, körplaner, följekort, ritningar och kommandon i dataprogram. Läsning av längre sammanhållna texter förekommer sällan, och det enskilda lästillfället har därför kort varaktighet.

De skrivuppgifter som oftast förekommer innebär att med hjälp av signalord eller beteckningar rapportera till exempel nivån eller tillståndet i en tillverkningsprocess. Deltagarna skriver sällan brev eller längre sammanfattningar.

Även om läsmaterialet är begränsat i omfattning och lästiden vid varje tillfälle är kort, så är kraven på korrekt avläsning och god förståelse höga. Läsningen är en del av ett kontrollarbete och ger information för att lösa problem. Läsningen krävs också för att till exempel ta ställning till en produkts kvalitet.

Hantering av läs- och skrivkrav i arbetet

I deltagarnas berättelser kan man urskilja två huvudstrategier som de utvecklat för att dels hantera de dagliga läs- och skrivuppgifterna och dels för att hantera helt nya läs- och skrivkrav i arbetet. Dessa båda huvudstrategier använde de ofta redan under yrkesutbildningen för att hantera läs- och skrivkrav.

Den ena strategin innebar att individen försökte reducera antalet läs- och skrivtillfällen, att undvika läsning och skrivning, men ändå utföra alla de arbetsuppgifter som förelades. Exempel på undvikandestrategier vid dagliga läs- och skrivkrav var att ersätta läsning och skrivning med egna "praktiska" system och koder; att riva av hörn på vissa blanketter och därmed synligt markera de detaljer som var aktuella i en viss produktionsprocess, att i en egen bok rita av detaljer, maskindelar och positioner för olika reglage. Informationstext ersattes med bilder och symboler som gjorde att individen inte behövde läsa eller skriva för att utföra arbetsuppgifterna.

Det vanligaste sättet att undvika läsning för att lösa hanteringen av nya läs- och skrivuppgifter var att fråga en arbetskamrat. Frågan ställdes på ett sådant sätt att kamraten förklarade genom

att praktiskt visa hur uppgiften skulle lösas. Ett annat sätt var att leta efter illustrationer och skisser i handböcker och manualer.

Läs- och skrivsvårigheterna innebar en känsla av osäkerhet inför arbetsuppgifterna och omgivningen. Beträktades man som okunnig och inkompetent yrkesman för att man hade svårigheter med läsningen?

Förhållningssättet präglades av rädsla för att bli avslöjad.

Den andra strategin innebar att läsningen och skrivningen på olika sätt anpassades och bearbetades specifikt i den aktuella situationen.

Bearbetande strategier vid dagliga läs- och skrivuppgifter var att försöka lära sig koder, beteckningar och textsekvenser utantill och att läsa helheter - hela ord eller delar av ord. Ett annat sätt var att utveckla det praktiska hantverksskunnandet och skapa en god praktisk förförståelse inför läs- och skrivuppgifterna.

1. De bearbetande strategier som informanterna beskrev vid mötet med nya läs- och skrivkrav kan delas in i fyra kategorier.
Den första kategorin innebar att skapa förutsättningar för bearbetning genom att avsätta tid och skapa möjligheter för koncentration på läs- och skrivuppgiften.
2. Den andra kategorin innehåller olika typer av läsbearbetande strategier för att försöka förstå innehåll och budskap i en text. Det handlar till exempel om anpassad, reflekterad och upprepad läsning.
3. Den tredje kategorin fokuserar på textmässiga uttryck, och innebär bearbetning av textstorlek, lay-out och struktur.
4. Den fjärde kategorin till sist innebär bearbetning med hjälp av stöd från omgivningen.

Självkänedom och erfarenhet från tidigare läs- och skrivuppgifter är ett stöd i valet av lämplig bearbetande strategi. Tryggheten i erfarenhet av olika sätt att hantera läs- och skrivkrav innebar att nya läs- och skrivuppgifter kunde upplevas som stimulerande utmaningar.

Deltagarna valde inte att använda antingen undvikande eller bearbetande strategier, utan beskrev val som kan hänföras till båda strategierna. Deltagare som rapporterade många lästillfällen och omfattande lästid som en del av arbetet, redovisade oftare bearbetande strategier än undvikande. De läste också det mest varierade läsmaterialet och de försökte oftare att på egen hand eller med hjälp av omgivningen lösa de läs- och skrivuppgifter de ställdes inför. Detta innebar även att de visade en något större öppenhet inför omgivningen vad gällde de egna läs- och skrivsvårigheterna. Viljan att våga visa var läs- och skrivförmågans gränser går var tydlig, liksom önskan om, och rätten till, att bli respekterad med sina läs- och skrivsvårigheter var stark. Omgivningens reaktioner vad gällde synen på och konsekvenserna av läs- och skrivsvårigheter var dock inte alltid förutsägbara. Detta påverkade och begränsade öppenheten.

Slutsatser

Det råder inga tvivel om att läsning och skrivning är en del av det dagliga arbetet. Studien visar dock att deltagarna inte var medvetna om betydelsen av läs- och skrivförmågan innan de kom ut på arbetsmarknaden. De var inte heller medvetna om omfattningen och nivån på de krav som ställdes på den skriftspråkliga kompetensen.

Ett annat resultat är att läs- och skrivsituationer och läs- och skrivkrav i arbetet har ökat i omfattning och i nivå under de år de varit yrkesverksamma. Arbetslivets utveckling och förändring leder till nya arbetsuppgifter, som i sin tur ställer nya krav på läs- och skrivförmågan. Detta är en ständigt pågående process.

Ett exempel på detta är att manuella arbetsmoment förändras med hjälp av dator- och robotteknik. Exempelvis berättade en deltagare att hans manuella lackeringsarbete ersattes av arbetsuppgifter som innebar övervakning av en datorstyrd lackeringsprocess.

Ett viktigt resultat av studien är kunskapen om de handlingsstrategier som industriarbetarna använder för att möta de dagliga läs- och skrivkraven. De använder både så kallade undvikande och bearbetande strategier och en del av dessa har utvecklats redan under den första läs- och skrivträningen i grundskolan. Tidiga upplevelser av att läsning och skrivning är svårt finns ofta kvar ända upp i vuxen ålder.

Även om läs- och skrivutvecklingen är en livslång utvecklingsprocess visar resultaten på betydelsen av att varje individ, i ett tidigt skede av sin skriftspråksutveckling, måste få tydlig och välstrukturerad handledning, för att på ett konstruktivt och kreativt sätt kunna använda skriften under utbildning, arbete, på fritid och som medborgare i ett demokratiskt samhälle, hela livet. Den upplevelse av begränsning och hinder för utveckling, på grund av en låg läs- och skrivförmåganivå, som flera av studiens deltagare beskriver, främjar inte individens välbefinnande och möjligheter att aktivt använda sina förmågor och utvecklas vidare i olika avseenden.

Studier av gymnasieelevers behov av fortsatt handledning i läsandets och skrivandets konst, och också deras upplevelser av och uppfattningar om läsningens och skrivningens roll i studier och i ett kommande yrkesliv, ser jag som viktiga forskningsuppgifter i framtiden. Skriften är ett nödvändigt redskap i dagens samhälle, och läsning och skrivning är en del av livet. Kunskap om hur vi på bästa sätt ska utveckla en god läs- och skrivförmåga och möta livets läs- och skrivkrav är grunden för individens välbefinnande och samhällets fortsatta utveckling.

anngu@iuv.liu.se

Referenser

Eriksson Gustavsson, Anna-Lena. (2002). Att hantera läskrav i arbetet. Om industriarbetare med läs- och skrivsvårigheter. Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap. Doktorsavhandling.

OECD. (2000). Literacy in the information age. Final report of the International Literacy Survey. Paris: OECD Publications.

Övriga referenser

Eriksson Gustavsson, Anna-Lena. (1997). Att läsa - ett behov, ett krav, en nödvändighet. En analys av den första internationellt jämförande studien av vuxnas förmåga att förstå och använda skriftlig information International Adult Literacy Survey. Linköpings universitet, Institutionen för pedagogik och psykologi. Licentiatavhandling.

Myrberg, Mats, E Gustavsson, Anna-Lena, Eriksson, Åsa. (2001). International Adult Literacy Survey, Invandrades läs-, skriv- och räkneförmåga på svenska. Läspedagogiska Institutet EMIR, rapport nr 4, Linköpings universitet.

Skolverket. (1996) a. Grunden för fortsatt lärande (Rapport 115). M. Myrberg (red.). Stockholm: Liber Distribution Publikationstjänst.

Skolverket. (2000). The foundation for lifelong learning. A comparative international study of adult skills in understanding and using printed and written information (Report No. 188). M. Myrberg (Ed.). Stockholm: The National Agency for Education.

(Språka Loss) www.fungerandemedier.se